

SOCIÁLNE VYLÚČENIE, SEGREGÁCIA A ŽIVOTNÉ STRATÉGIE OBYVATEĽOV RÓMSKÝCH KOMUNIT Z POHĽADU TEÓRIE ZDROJOV

Jurina Rusnáková,* Alena Rochovská**

* Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, Ústav romologických štúdií, Kraskova 1, 949 01 Nitra, jurina.rusnakova@email.cz

** Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie, Mlynská dolina, Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava, rochovska@fns.uniba.sk

Social exclusion, segregation and livelihood strategies of the Roma communities in terms of asset theory

The article focuses on the influence of social exclusion, particularly in the spatial context in the form of segregation, on the everyday life of marginalized Roma communities. The article brings results of two interlinked studies in which the authors participated. The objective of the first study was to find the life strategies of Roma households and study their variability. The qualitative part of the second research focused on subjective perceptions and evaluations of life situations by the members of poor Roma households. The findings from both studies presented in the article were analysed in relation to the spatial integration, or separation of the visited households from the majority population. Our results indicate that the most disadvantages are accumulated in those Roma households, who live segregated in ethnically homogeneous communities.

Key words: Roma population, poverty, social exclusion, segregation, Slovakia

ÚVOD

Vývoj na Slovensku po roku 1989 priniesol množstvo závažných zmien, ktoré znamenali výrazný „sociálny prepad“ pre veľkú časť rómskej populácie. „Vláda SR konštatuje, že kvalita života rómskych komunit sa v porovnaní s rokom 1989 zhoršila z viacerých dôvodov....“ (Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020; ÚV SR 2011, p. 4). Radičová (2001a) zdôvodňuje zhoršenie životnej úrovne časti rómskej populácie po roku 1989 okolnosťami historického vývoja ich spolužitia s majoritným obyvateľstvom. Historický kontext zdôrazňujú aj autori publikácie Vládna politika a Rómovia 1948 – 2002 (Kotvanová et al. 2003). Podľa nich transformačné procesy po roku 1989 umocnili historické bremeno, ktoré Rómovia na svojich pleciach nesú od svojho príchodu na územie Slovenska (prvé zmienky o Rómoch na Slovensku pochádzajú zo 14. storočia). Rómovia dlhodobo patria medzi chudobné a utlačované vrstvy obyvateľstva (napr. Nečas 1981, 1994a a 1994b, Jurová 1993 a 1996, Horváthová 1998, Mann 2001, Lužica 2004 a iní) a v súčasnosti sú zaradovaní medzi tzv. marginalizované skupiny. Sociálna pomoc a inklúzia marginalizovaných Rómov patrí prinajmenšom na deklaratívnej úrovni medzi výzvy slovenskej sociálnej politiky¹.

¹ Obyvatelia rómskych marginalizovaných komunit ako skupina ohrozená chudobou a vylúčením sa explicitne uvádzajú vo viacerých národných dokumentoch (z aktuálnych uvádzame napr.: Celoštátna stratégia ochrany a podpory ľudských práv v SR, Národný program reforiem 2015, Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020).

Aj keď je chudoba veľkej časti rómskej populácie na Slovensku celkom správne deklarovaná ako dôležitá vedecká, spoločenská aj politická téma, chceme pripomenúť, že rómska populácia je vysoko heterogénna – tak z etnografického, ako aj zo sociálno-ekonomického hľadiska. Prepájanie etnicity s problémami spojenými s chudobou je potrebné vnímať citlivo. subetnickej diferenciácie môžeme hovoriť o dvoch skupinách Rómov. Najvýznamnejšiu zastupujú Rumungro Rómovia (Servike Roma, Slovenske Roma – slovenskí Rómovia), tvoria viac ako 90 % z celkovej populácie Rómov (Z pohľadu Mann 1992). Podľa zistení z Atlasu rómskych komunít tvoria Olašskí Rómovia odhadom 3,54 % podiel na odhadovanom celkovom počte Rómov žijúcich na Slovensku (Mušinka a Matlovičová 2015). Ďalšou skupinou sú olaskí Rómovia (Vlachike Roma). Jednotlivým etnickým podskupinám zodpovedá aj jazyková diferenciácia. Jazyku sa na Slovensku nevenuje veľa autorov, za všetkých spomenieme práce Samka (napr. Kyuchukov et al. 2015 a Rácová a Samko 2015). Zaujímavé informácie z oblasti etnickej a kultúrnej identity Rómov možno nájsť napr. v prácach Lehoczkej (napr. 2006).

Pri Sčítaní ľudu, domov a bytov v roku 2011 sa k rómskej národnosti prihlásilo 105 738 osôb, podľa expertných odhadov je však reálny počet Rómov na Slovensku výrazne vyšší. Reálnejší obraz o celej populácii a najmä o rómskych osídleniach (rómskych komunitách) nám poskytol Atlas rómskych komunít na Slovensku (Radičová et al. 2004). V súčasnosti máme k dispozícii Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013 (Mušinka et al. 2014), podobne ako Atlas z roku 2004 je výsledkom sociografického mapovania založeného na kvalifikovanom odhade počtu Rómov v mestských a vidieckych obciach Slovenska. Podľa tohto zdroja žije na Slovensku odhadom 402 840 Rómov (7,45% obyvateľstva). Rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom žije 46,5 % a zvyšok v etnicky homogénnych komunitách, rozdelených podľa priestorového vzťahu k mestskej alebo vidieckej obci.

Spomenutý Atlas rómskych komunít z roku 2013 poskytuje viacero údajov, ktoré vypovedajú o nepriaznivých životných podmienkach v rómskych komunitách (napr. údaje o podmienkach bývania, dostupnosti pitnej vody, a i.) a ako uvádzajú jeho autori „umiestnenie osídlenia môže naznačiť kvalitu životných podmienok, infraštruktúry a dostupnosť služieb. Z tejto perspektívy je najhoršia situácia v segregovaných osídleniach a zlepšuje sa s mierou priestorovej integrovanosti“ (Mušinka et al. 2014, p. 13). Vieme však pomerne málo, resp. chýbajú nám „dôkazy“ o vplyve priestorovej segregácie na celkovú kvalitu života obyvateľov rómskych komunít. Na vplyv priestorovej aj sociálnej izolácie na každodenné rozhodovanie i dlhodobéjšie stratégie Rómov upozorňujú vo svojich prácach Radičová (2001b), Filčák a Škobla (2013) a Bajúszová et al. (2010). V tomto príspevku poukážeme na možné súvislosti medzi priestorovým vylúčením, každodenným rozhodovaním a životnými stratégiami Rómov s využitím teórie zdrojov a živobytia (Burawoy et al. 2000). Zároveň sa zameriame na ich subjektívne hodnotenie vlastnej životnej situácie.

CHUDOBA A SOCIÁLNE VYLÚČENIE RÓMSKEJ POPULÁCIE

Chudoba je zložitý multidimenzionálny jav a môže mať mnoho príčin, ktoré jednotlivc nedokáže ovplyvniť. Rovnako má mnoho prejavov a dôsledkov, a preto jej komplexnosť nie je možné uchopiť jedinou definíciou. Často je spájaná s nerovnosťou. Podľa Mareša (1999) ju možno chápať ako výraz extrémnej nerovnosti, resp. ako odstup určitej časti populácie od bohatých, prípadne od celej ostatnej po-

pulácie. Obsah pojmu chudoba sa mení tak v priestore, ako aj v čase. V počiatkoch jej sledovania bola spätá s fyzickým prežitím, no dnes je chápaná ako kultúrno-sociálny koncept zahŕňa širšie spektrum životných podmienok a jej vymedzenia sa zhodujú alebo líšia v závislosti od prístupu či pohľadu na jej obsah, počnúc pomerne úzkym definovaním chudoby ako nedostatku príjmov, cez rôzne koncepty obsahujúce vnímanie chudoby, jej možných príčin a dosahov. Chápanie chudoby ako miery, v ktorej jednotlivec žije bez potrebných zdrojov (Payne et al. 2010) poukazuje na jej viacrozmernú povahu.

Rómovia patria medzi najchudobnejšie skupiny slovenskej populácie a aj napriek výraznej rôznorodosti sa problémy spojené s chudobou týkajú veľkej časti z nich (Radičová 2001b, Džambazovič a Jurásková 2002, Kozubík 2013 a iní). Podľa štúdie Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike (Radičová et al. 2002, p. 1) „sú Rómovia nadmerne zastúpení medzi najchudobnejšou vrstvou a sú na tom horšie než iní z pohľadu prakticky ktoréhokoľvek základného sociálneho ukazovateľa, vrátane vzdelania, zdravotného stavu, podmienok bývania a prístupu k príležitostiam na trhu práce v rámci občianskej spoločnosti.“ Napriek tomu, že ide o štúdiu staršieho dáta založenú primárne na kvalitatívnom skúmaní, aktuálne výskumy² podporujú toto tvrdenie a na ich základe možno veľmi zjednodušene skonštatovať, že materiálny a finančný nedostatok v kombinácii so sociálnym vylúčením predstavuje jednu z bariér v procese spoločenskej integrácie veľkej časti Rómov. Prác, ktoré podávajú svedectvá o sociálnom znevýhodnení rómskej populácie, resp. jej veľkej časti, je mnoho (Gavurová et al. 2014, Vanková 2014, Rác 2015 a iné), početné publikácie sa venujú oblasti vzdelávania (napr. Rosinský 2006 a 2009, Klein a Matulayová 2007, Čerešník 2012 a Čerešníková 2015).

Pri tomto etniku sa kombinuje viacero znevýhodnení. Vyskytuje sa u nich chudoba previazaná s demografickými podmienkami, chudoba ako dôsledok nezamestnanosti alebo nízko kvalifikovaného a slabo plateného zamestnania, chudoba spojená s nedostatočným vzdelaním a diskrimináciou (ÚV 2011). Významnou dimenziou, ktorá sa pri výskumoch chudoby sleduje, je obdobie trvania takéhoto stavu. Rómovia sú jednou zo skupín najviac postihnutých dlhodobou chudobou a zároveň jej medzigeneračnou reprodukciou.

Typickou črtou chudoby Rómov je podľa Džambazoviča a Juráskovej (2002) jej previazanosť so sociálnym vylúčením, ktoré pramení z kombinácie historických, kultúrnych, sociálnych a priestorových faktorov³. Autor a autorka vymedzili sociálne vylúčenie Rómov na základe sledovania jeho ekonomickej, kultúrnej, symbolickej, politickej a priestorovej roviny (vrátane nedostatočného prístupu k službám). Sociálne vylúčenie vedie k obmedzeniu možností podieľať sa na živote spoločnosti, k sociálnej izolácii a odtrhnutiu od spoločnosti (Džambazovič a Gerbery 2005).

S ohľadom na možnosti rozsahu príspevku odkážeme čitateľa na záverečné správy zo spomenutých výskumov ponúkajúce množstvo údajov o životných pod-

² Napr. sociologické výskumy životných podmienok rómskych domácností na Slovensku z rokov 2005 a 2010 realizované Regionálnym centrom Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislave (UNDP) a Svetovou bankou, výskumy medzinárodných inštitúcií, ale aj slovenských mimovládnych organizácií alebo akademických pracovísk zamerané na oblasti vzdelávania, zdravia a bývania.

³ Koncept sociálneho vylúčenia zdôrazňuje multidimenzionalitu v znevýhodnení a odvoláva sa skôr na zlyhanie spoločnosti ako jednotlivca.

mienkach, zdravotnom stave, vzdelaní, bývaní, príjmoch a výdavkoch rómskych domácností. Za všetky spomeňme výskum životných podmienok rómskych domácností realizovaný Regionálnym centrom Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislave (UNDP), ktorého výstupom je Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010 (Filadelfiová a Gerbery 2012).

Priestorové vylúčenie Rómov

„Jedným z typických znakov „rómskej chudoby“ je jej špecifická priestorová charakteristika.“ (Džambazovič 2007, p. 447).

V súvislosti s priestorovým aspektom chudoby a sociálneho vylúčenia rómskej populácie pomenúva Radičová (2002) jav tzv. znásobenej marginalizácie, keď Rómovia žijú segregovaní na marginalizovanom území a znásobená marginalizácia vytvára uzatvorené spoločenstvo s homogenizovanou štruktúrou. Podľa mapy vyjadrujúcej odhadovaný podiel rómskeho obyvateľstva v obciach Slovenska, publikovanej v Atlase rómskych komunít na Slovensku (Mušinka et al. 2014), je zastúpenie Rómov v jednotlivých regiónoch pomerne nerovnomerné. Regióny s vyšším zastúpením sú na východnom a južnom Slovensku a najmenej Rómov žije na severozápadnom a západnom Slovensku (Matlovičová et al. 2012). Regióny s najvyšším počtom Rómov patria zároveň medzi menej rozvinuté. Za ďalšie znevýhodňujúce „špecifikum“ rómskej populácie je považovaný prevažujúci vidiecky typ sídelnej štruktúry.

Typickou črtou priestorového rozmiestnenia rómskej populácie je bývanie v etnicky homogénnych osídleniach – rómskych komunitách⁴. Podľa Matlovičovej et al. (2012) je rastúci podiel Rómov žijúcich koncentrovane „zreteľným trendom“. Pojem „rómska komunita“ nemá presné vymedzenie, resp. využíva sa vo viacerých kontextoch (napr. na označenie konkrétnych geograficky vymedzených lokalít, ale aj celej rómskej populácie). Vychádzajúc z odbornej literatúry, označuje najčastejšie sídelnú koncentráciu (vymedzenú geografickým priestorom), ktorú obývajú Rómovia alebo prevažne Rómovia. Pojem rómska komunita je široko uplatňovaný a využíva sa na označenie rôznorodých osídlení na rozličnej sociálno-ekonomickej úrovni (môže ísť o vilové štvrte, alebo o chudobné časti bez prístupu k základnej infraštruktúre).

Ako sme už uviedli, zistenia publikované v Atlase rómskych komunít (Mušinka et al. 2014) poukazujú na istú súvislosť medzi lokalizáciou rómskej komunity, resp. jej vzdialenosťou od „materskej“ obce alebo mesta a životnými podmienkami v nej. Priestorový vzťah k obci je zároveň základným a najviac využívaným kritériom pri diferenciacii rómskych komunít do troch typov. Nasledujúce údaje sme čerpali z Atlasu rómskych komunít 2013 (Mušinka et al. 2014):

- 1) osídlenia vo vidieckych a mestských obciach (nachádzajú sa vo vnútri vidieckej alebo mestskej obce): 246 osídlení, v ktorých žije približne 11,5 % (46 496 osôb) z celkového počtu Rómov;
- 2) osídlenia na okraji mestskej alebo vidieckej obce: 324 osídlení, spolu 23,6 % (95 020 osôb) z celkového počtu Rómov;

⁴ Ich existenciu objasňuje poznanie historických okolností prítomnosti Rómov na území Slovenska (napr. v prácach Jurovej 1996, Kumanovej et al. 2006 a i.).

3) osídlenia vzdialené od mestskej alebo vidieckej obce (segregované): často aj niekoľko kilometrov vzdialené od „materskej“ obce (priemerná vzdialenosť od obce je 900 m), 233 rómskych osídlení a odhadom 18,4 % zo všetkých Rómov (73 920 osôb). Až 46,5 % Rómov (187 305 osôb) žije mimo etnických komunít.

Časť Rómov žijúca v priestorovo segregovaných komunitách sa považuje za najviac ohrozenú chudobou a sociálnym vylúčením. Vo vzťahu k priestoru sú domácnosti zo segregovaných komunít v mnohých smeroch limitované, či už vzdialenosťou od obce, dostupnosťou, (ne)prítomnosťou cesty, ale aj infraštruktúrou a mnohými ďalšími faktormi. Samotná segregácia a vzdialenosť takýchto lokalít od obce znamená napríklad zlý prístup k školám, škôlkam, zamestnaniu či zdravotníckym službám (Horňák a Rochovská 2014). Dôležité je pripomenúť, že za tzv. marginalizované rómske komunity nie sú považované len tie segregované. Nepriaznivé životné podmienky sa týkajú aj časti rómskej populácie žijúcej v priestorovej integrácii s majoritným obyvateľstvom. Ďalšou dôležitou skutočnosťou je, že priestorová izolácia nemusí byť vždy indikátorom sociálnych vzťahov medzi majoritou a minoritou, resp. nedisponujeme empirickými dôkazmi o nej. Máme však k dispozícii viaceré štúdie, ktoré s touto témou pracujú a ich autori priestorovej izolácii prikladajú význam aj v kontexte sociálnych vzťahov. Napríklad Filčák a Škobla (2013) píše, že segregácia, budovanie múrov, nedostatok príležitostí a vynútená izolácia vedú k rozvoju dvoch paralelných svetov – toho vonku a toho vo vnútri „väzenia“. V absencii vonkajších príležitostí sú upevňované siete v priestoroch, ktoré stále viac a viac nesú všetky znaky geta. Podobný pohľad ponúka aj Rusnáková (2009). Podľa nej stavia sociálne vylúčenie umocnené priestorovou izoláciou také vnútorné aj vonkajšie bariéry, ktoré sú pre obyvateľov segregovaných rómskych komunít len ťažko prekonateľné. Vznikajú tak „dva svety“, oddelené nielen priestorom. Obyvatelia žijúci v geograficky izolovaných komunitách majú veľmi málo príležitostí na vstup do „iného“ prostredia, najmä mladšie generácie, pretože v osade je obchod, špeciálna škola, komunitné centrum, sociálna pracovníčka. Extrémne chudobné prostredie osady je referenčným rámcom pre svojich obyvateľov, bieda ovplyvňuje, resp. limituje ich životné plány a ciele, ktoré sa zužujú na vyriešenie aktuálnych problémov. Na „obmedzenie“ sociálnych kontaktov upozorňuje vo svojej práci Džambazovič (2007, p. 450). „S priestorovou“ segregáciou úzko súvisí aj minimálna miera symbolickosti sociálnych kontaktov s „vonkajším prostredím“.

METODIKA

V nasledujúcich častiach článku prezentujeme čiastkové výsledky z dvoch zisťovaní, ktoré na seba nadväzovali časovo aj tematicky⁵ a akcentovali priestorovú segregáciu vo vzťahu k výskumným témam.

Prvým z výskumov bolo zisťovanie životných stratégií obyvateľov rómskych osídlení (VEGA č. 1/0596/10), realizovaný v období rokov 2010 – 2011 s hlavným cieľom „analyzovať životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení“. Anketári v rámci terénneho výskumu oslovili v súvislosti so spoluúčasťou na rozhovoroch

⁵ Prezentované výskumy boli realizované na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (autorky článku boli riešiteľkami oboch projektov).

25 Rómov žijúcich vo všetkých typoch rómskych komunít a šesť kľúčových osôb (terénni sociálni pracovníci alebo iní pomáhajúci profesionáli v rómskych komunitách a rómski aktivisti).

Druhý projekt VEGA č. 1/0206/13 bol zameraný na skúmanie sociálnej opory a sociálnych sietí Rómov. Realizoval sa v rokoch 2013 – 2015 v dvoch etapách:

– Prvá, tzv. kvalitatívna etapa, bola zameraná na pološtruktúrované rozhovory so zástupcami rómskych domácností (cca 50 respondentov), vrátane hĺbkových štúdií pozostávajúcich z rozhovorov, pozorovania a analýzy dokumentov v dvoch domácnostiach. Cieľom bolo skúmať vnímanie a definovanie „krízy“ a záťažových situácií z pohľadu respondentov, hodnotenie vlastnej životnej situácie. Výskumnú vzorku tvorili zástupcovia rómskych domácností zo všetkých typov rómskych komunít.

– Druhá, tzv. kvantitatívna, sa sústredila na dotazníkovú metódu (cca 450 respondentov) s cieľom skúmať oblasti a zdroje percipovanej sociálnej opory.

Pre tento príspevok sme zvolili analýzu doteraz publikovaných výstupov spomínaných projektov a zároveň vybrané rozhovory z oboch výskumov (spolu cca 50 rozhovorov). Vzhľadom na to, že údaje z kvantitatívnej časti výskumu sociálnej opory a sietí sú v čase prípravy článku spracovávané, využili sme z nich prvé výsledky len na doplnenie zistení z rozhovorov. Uvedené materiály sme analyzovali s cieľom hľadať súvislosti medzi priestorovou integráciou, resp. segregáciou rómskych komunít⁶, v ktorých žijú nami skúmané domácnosti (vychádzali sme z uvedenej typológie rómskych komunít), každodenným rozhodovaním a dlhodobjšími životnými stratégiami členov týchto domácností. Zároveň sme hľadali odlišnosti vo vnímaní záťažových situácií a hodnotení vlastného rozpoloženia Rómami, ktorí sú podľa objektívnych ukazovateľov chudobní – opäť vo vzťahu k typu rómskej community.

Pri analýze sme boli inšpirované teóriou zdrojov Burawoya et al. (2000), ktorá je široko využívaná a akceptovaná v rámci výskumov životných stratégií domácností v geografických, sociologických, antropologických aj politologických štúdiách (napríklad Rogers 2005, Smith a Stenning 2006, Round et al. 2008, Harriss-White 2010 a iní). Burawoy delí zdroje na štyri skupiny. Dôležitú súčasť živobytia domácnosti tvoria: 1) materiálne zdroje, medzi ktoré patria byty, autá, pôda a ďalšie zdroje, ktoré zaručujú domácu produkciu; 2) zdroje zručností, medzi ktoré patria vzdelanie, odborná hodnota, fyzické zručnosti, ktoré môžu byť využívané na trhu práce, ale takisto pri domácom hospodárení; 3) sociálne zdroje, ktoré odkazujú na väzby k rodinným príslušníkom, priateľom, kolegom, od ktorých môžu jednotlivci, prípadne domácnosti žiadať pomoc, alebo ku ktorým sú viazaní a napokon 4) občianske zdroje, ktoré sa spolu so sociálnymi vzťahmi viac súvisia s výmenou a redistribúciou a sú poskytované štátom (napríklad podpora dôchodcom, detské prídavky a podobne), rôznymi organizáciami a k týmto zdrojom môžeme zaradiť aj pomáhajúcich profesionálov. Životné stratégie, ktoré domácnosť volí, sú vždy limitované zdrojmi, ktoré má domácnosť k dispozícii a ktoré do veľkej miery následne vplývajú na mieru rizika chudoby domácnosti (Bridger a Pine 1998, Brown a Kulcsar 2001 a Smith a Stenning 2006).

⁶ Vo vzťahu k majoritnému obyvateľstvu.

Práca, zručnosti a vzdelanie

Podľa výskumu životných podmienok z roku 2010 dosahuje nezamestnanosť rómskych mužov 72 % a žien až 75 % (Filadelfiová a Gerbery 2012). Nedisponujeme dostatočne výpovednými informáciami o tom, či sú nejaké rozdiely v miere nezamestnanosti vo vzťahu k priestorovej integrácii/segregácii Rómov. Skúsenosti z našich výskumov (pripomíname, že išlo o kvalitatívne skúmania) a informácie od respondentov naznačujú, že v obciach a mestách, ktoré sme navštívili, bolo viac zamestnaných mužov žijúcich rozptýlene medzi majoritným obyvateľstvom ako žien alebo mužov z koncentrovaných komunit (zamestnané ženy sme stretli len ojedinele). Dôležité však je, že vysoká nezamestnanosť sprevádza veľkú časť rómskej populácie a je výsledkom kombinácie viacerých znevýhodnení, ku ktorým sa vyjadrovali aj naši respondenti.

Filčák a Škobla (2013) uvádzajú dva hlavné dôvody, pre ktoré sa nezamestnanosť Rómov po roku 1989 výrazne zvýšila. Nekvalifikovaná práca, ktorú dovtedy vykonávali, sa stala nepotrebnou, a druhým dôvodom je diskriminácia. Znevýhodňovanie Rómov zo strany zamestnávateľov spomenula časť respondentov aj v našich rozhovoroch bez ohľadu na to, či žili v etnicky homogénnej komunite alebo v etnicky zmiešaných susedstvách⁷. Napr. Eva (žije medzi Nerómami) hovorí, že „bieli majú robotu v mieste bydliska, kde treba dochádzať len na tých osem hodín a to všetci, aj ženy... Rómovia za prácou cestujú stovky kilometrov a domov chodia raz za mesiac alebo aj menej.“ Zaujímavo na túto tému diskutujú Matilda a Gaga (žijú v etnicky zmiešaných susedstvách). Zamestnávatelia Rómov podľa nich hodnotia na základe výzoru – je dôležité, aby „dobře vyzerali“ a výhodou je svetlejšia pleť („keď na ňom nevidno, že je Róm“). Nerómovia nie sú podľa respondentiek pod takým prísnyim drobnohlľadom.

Ďalšou významnou nevýhodou v porovnaní s majoritným obyvateľstvom je nižšie vzdelanie Rómov, prípadne absencia kvalifikácie. Aj keď je potrebné povedať, že v jednej z navštívených obcí sa podľa dostupných informácií vzdelanostná úroveň rómskych a nerómskych obyvateľov mladších generácií (cca do 40 rokov) nijako výrazne neodlišuje⁸. Napriek tomu, je podľa našich respondentov nezamestnanosť rómskych obyvateľov vyššia, zamestnaní sú najmä muži vo výrobných podnikoch mimo okresu, často na nestabilnom pracovnom mieste.

Nedostatočné alebo nevhodné vzdelanie⁹, ako jeden z dôvodov nezamestnanosti Rómov, sa v rozhovoroch objavovalo veľmi často. Rómovia si strednú školu vyberajú na základe dostupnosti, lokálnej tradície (najmä v prípade segregovaných komunit) či finančných nákladov. Potvrďuje to napr. aj jeden citát z uskutočnených rozhovorov: „Lebo všade v škole, to nie je len na cestovné, treba im tam zošity a všelijaké pomôcky. Stále od nich pýtajú niečo zaplatiť a kde sú rodičia na podpore, tak na to nemajú.“

Výsledky prezentovaného výskumu životných stratégií boli v roku 2011 publikované v zborníku vedeckých štúdií zameraných na oblasť vzdelávania (Klein a Hrušková 2011). Títo autori vo svojom príspevku uviedli hlavné príčiny, pre ktoré Rómovia po skončení základnej školy nepokračujú v ďalšom vzdelávaní

⁷ Téma sme sa venovali vo výskume životných stratégií.

⁸ Obec nemá segregovanú komunitu, Rómovia tu žijú rozptýlene medzi majoritou alebo v osídlení na okraji obce.

⁹ Napr. poľnohospodárske, ktoré na regionálnom trhu práce nemá veľké uplatnenie.

(vychádzali z informácií od respondentov): zlý prospech, škola ich nebaví, nechce sa im chodiť do školy, predčasné tehotenstvo a následné materstvo (tu ide len o respondentov zo segregovaných osád), záškoláctvo, finančná situácia, potreba čo najskôr mať príjem – zarábať.

Väčšina respondentov z dvoch navštívených segregovaných komunít¹⁰ prešla špeciálnym školstvom a podľa informácií od opýtaných len malá časť mladších generácií nastúpi na strednú školu a ešte menšia ju aj ukončí. V oboch prípadoch šlo o veľmi chudobné komunity vzdialené od obce viac ako kilometer a situované v tom istom okrese. Akceptáciu takéhoto smerovania dobre ilustruje výpoveď ženy, ktorá sama absolvovala špeciálnu základnú školu. Vzdelávanie Rómov má spojené so špeciálnym školstvom a je presvedčená, že strednú alebo vysokú školu by nezvládli („Tam chodili stadiaľ z osady viaceré dievčatá ... mladí ľudia u nás, čo len nedávno vyšli zo školy a nevedia sa podpísať, nevedia svoje meno, takže je to na celý život“). Na nižšie vzdelávacie ambície segregovaných Rómov v porovnaní s ostatnými rómskymi obyvateľmi poukazujú aj ďalšie respondentky (z inej obce aj okresu), ktoré žijú v obci s viacerými typmi rómskych komunít (vrátane segregovanej).

Ambicióznejšie plány vyjadrujú respondenti z obce, ktorá nemá segregovanú komunitu a Rómovia v nej majú vo všeobecnosti porovnateľné vzdelanie s majoritou. Rómom by odporúčali stredné školy, dobre uplatniteľné na trhu práce – žiadané remeslá alebo maturitné odbory. Pre svoje deti si prajú čo najvyššie vzdelanie.

Dôležité je, že takmer všetci respondenti deklarovali význam vzdelania v kontexte ďalšieho uplatnenia sa na trhu práce.

Na základe zrealizovaných rozhovorov možno poukázať na niektoré „zovšeobecnenia“, ktoré s ohľadom na limity kvalitatívneho skúmania možno považovať za platné v rámci okruhu respondentov, ktorí boli vo výskumoch oslovení:

- podľa odhadov respondentov je vo všetkých navštívených lokalitách nezamestnanosť Rómov vyššia v porovnaní s majoritným obyvateľstvom; vysoká nezamestnanosť je prítomná vo všetkých typoch rómskych komunít a aj u Rómov žijúcich v etnicky zmiešaných susedstvách;

- medzi najčastejšie uvádzané dôvody nezamestnanosti patrí nedostatočné vzdelanie, absencia kvalifikácie a diskriminácia zamestnávateľov; etnická príslušnosť je nevýhodou – najmä ak je ľahko rozpoznateľná – tmavšia plesť, vlasy („Ak si má zamestnávateľ vybrať medzi bielym a Rómom, tak si vyberie bieleho.“); nedostatok známostí na trhu práce, ktoré sú najmä v oblastiach s vysokou nezamestnanosťou kľúčové pri hľadaní zamestnania („Keby nebolo Rasťa, tak robotu nemám. On je biely a prihovril sa za mňa. Dnes, keď nemáš známostí medzi bielymi, tak sa do roboty nedostaneš, iba ak do Čiech alebo dakde ďaleko do závodu.“), nedostatok práce v krajine („Kedysi, keď bola práca, každý bol zamestnaný.“);

- vyššie vzdelávacie ambície vo vzťahu k svojim deťom preukazovali v rozhovoroch Rómovia žijúci v lepších podmienkach a naopak – najmä obyvatelia segre-

¹⁰ V oboch výskumoch bolo spolu navštívených sedem segregovaných komunít, pri príprave článku sme čerpali z rozhovorov zo štyroch z nich.

govaných komunít „počítali“ aj s neukončenou strednou školou u svojich detí; význam vzdelania v kontexte uplatnenia sa na trhu práce deklarovali takmer všetci respondenti („Bez výučného listu nezoberú ani šičku, ani ku lopate, ani nikde.“).

Sociálne zdroje a sociálne siete

Burawoy et al. (2000) za sociálne zdroje považujú väzby na rodinných príslušníkov, na priateľov a susedov. Tí sa v prípade potreby stávajú zdrojom pomoci pre jednotlivcov alebo domácnosti. Sociálne zdroje tvoria sociálnu sieť (nazýva sa aj vzťahy, alebo väzby) každého jednotlivca¹¹. Podľa Kebzu (2005) môžeme do nej zaradiť rodinu, blízkych priateľov, susedov, spolupracovníkov, komunitu a profesionálov.

Otázkou významu sociálnych sietí pri zabezpečovaní živobytia chudobných rodín sa zaoberajú napr. Rochovská et al. (2014) vo výskume životných stratégií. Sociálne siete sú podľa nich rodinami často využívané pri zabezpečovaní každodenného živobytia a pravidelné sociálne vzťahy sú rozvinutejšie v priestoroch s vyššími hodnotami chudoby.

Význam sietí, resp. negatívne dosahy ich absencie na Rómov vysvetľuje Jaro (rómsky aktivista). Jaro vidí absenciu „konexií“ ovplyvnenú históriou formovania vzťahov medzi Rómami a majoritou ako jednu z najväčších prekážok v inklúzii Rómov, najmä na pracovný trh. „Ale hlavný dôvod je v konexiách. Naši rodičia všetci pochádzajú z osady, alebo tam majú svoje korene. Ich kamaráti sú z osady. Potom ich deťom nemal kto pomôcť dostať sa na lepšiu školu, prax, nemal kto posunúť žiadosť o zamestnanie, lepšie miesta sa vždy najprv obsadili kamarátmi. My sme to po nich zdedili.“

Najvýznamnejším prvkom sietí je rodina, či už najbližšia alebo vzdialenejšia. Nie je žiadnym prekvapením, že zástupcovia domácností oslovení v rámci prezentovaných výskumov využívajú najviac rodinné siete a rodinní príslušníci sú pre nich najspoľahlivejšími zdrojmi pomoci. Pomoci od najbližších (mama a otec) a širšej rodiny (rodiny súrodencov, svokra, švagor a švagriná, starí rodičia, tety a príbuzní) sa im dostáva najmä v podobe financií, nefinančných darov (potraviny a oblečenie), práce („priniesť vodu“, „poupratovať“, „postrážiť deti“) a rád. Už menej spomínali pomoc emocionálnu – ak aj áno, išlo o respondnetov žijúcich medzi Rómami („psychicky ma podržia“). Viac sa spoliehajú na vlastné mechanizmy vysporiadania sa so záťažovými situáciami („zapálím si“, „idem spať“, „vezmem si tabletku“).

Prvé výsledky kvantitatívnej časti výskumu sociálnej opory a sociálnych sietí¹² ukazujú, že na prvom mieste medzi „komoditami“, ktoré respondenti najviac potrebujú „od iných ľudí“ sú peniaze, na druhom mieste to je rada. Najnižší podiel odpovede „peniaze“ bol zaznamenaný u segregovaných Rómov, čo však nemusí znamenať aj ich najmenšiu potrebu. Peňažné pôžičky môžu byť pre nich málo dostupné, preto sa orientujú na komodity, ktoré sú pre nich v sociálnych sieťach dostupnejšie. Vyššie hodnoty u segregovaných Rómov v porovnaní s Rómami žijúcimi v etnicky zmiešaných susedstvách dosiahli odpovede potraviny, oblečenie, pomoc pri práci a drevo.

¹¹ Sociálna sieť je súbor ľudí okolo danej osoby, s ktorými je alebo bola v sociálnom kontakte a od ktorých môže očakávať, že by jej v prípade potreby poskytli určitú pomoc (Křivohlavý 2001).

¹² Výskumnou metódou bol dotazník a jeho výsledky sú v čase prípravy článku spracovávané.

Bez aspirácie na zovšeobecnenie možno povedať, že čím žili respondenti, ktorých sme oslovili v rozhovoroch, bližšie k majoritnému obyvateľstvu, tým menej využívali pomoc susedov. Respondentka zo segregovanej komunity: „keď niektorá rodina nemá čo variť pre deti, tak im dajú múku, cestoviny i olej ... to u nás, je to také bežné“. Vysvetlením môže byť vplyv priestorovej izolácie (slabá dostupnosť zdrojov mimo segregovanej komunity a tým vyššia odkázanosť na lokálne zdroje). V dotazníkovej časti výskumu sociálnej opory a sietí sa však táto téza nepotvrdila. Susedia ako zdroje opory boli respondentmi celkovo uvádzaní málo, rovnako sa len v malej miere objavili v odpovediach segregovaných Rómov. Netreba však zabúdať ani na zistenia antropológov, ktorí poukazujú na vysokú príbuzenskú previazanosť obyvateľov segregovaných komunít – teda susedia môžu byť zároveň príbuznými. S priestorovou integrovanosťou zároveň klesá homogenita (etnická a príbuzenská) susedstiev, ktoré obývajú rómske domácnosti.

Šírka sociálnej siete, resp. početnosť sociálnych zdrojov nemusí hovoriť o jej kvalite, prípadne spokojnosti človeka s ňou. Už spomenuté prvé kvantitatívne výsledky hovoria, že obyvatelia segregovaných komunít majú priemerne toľko zdrojov ako Rómovia žijúci medzi majoritou, no sú s nimi nespokojnejší.

Sociálne väzby a siete v rámci komunity, ale najmä mimo nej, zohrávajú významnú úlohu pri mozgovej sociálnej inklúzii, alebo naopak, upevňujúcej sa sociálnej exklúzii. V prezentovaných výskumoch sa prepojenie na zdroje mimo etnicky homogénnej komunity ukázalo najmä v podobe kontaktov s nerómskym obyvateľstvom. Takmer všetci respondenti sa zhodli na tom, že „známosti“ s Nerómami sú dôležité. Veľká časť respondentov zo segregovaných komunít nedokázala presnejšie vysvetliť, aké prínosy môžu z týchto známostí plynúť (odpovedali „neviem“). Uryvok z rozhovoru s respondentkou zo segregovanej komunity (niekoľko kilometrov vzdalenej od obce) „zastupuje“ prínosy deklarované segregovanými Rómami, ktorí sa k otázke vyjadrili. „Treba sa zoznámiť aj s ostatnými a tá komunikácia, že stále nie som iba s Rómami. Tá rómčina len vždy a potom ten slovenský jazyk zabúdate ...“ Prevažná časť z nich aktívne vzťahy s Nerómami nevyhľadáva a nemá. Ich kontakty sú skôr formálne (pozdravy na ulici a v obchode), príležitosti alebo miesta na vzájomné stretávanie sa v obciach nie sú. Vzťahy s Nerómami hodnotili ako dobré („Dobre sa správajú, navzájom, by som povedala, že normálne“).

Respondenti žijúci medzi Nerómami boli kritickejší a menej spokojní s medzietskými vzťahmi (svojimi aj celkovo v obci). Pri istom zovšeobecnení môžeme konštatovať, že sa so zástupcami majority priatelia viac ako Rómovia zo segregovaných osád, no viacerí k týmto priateľstvám pristupujú opatrne, s predpokladom „dvojakeho metra“ zo strany nerómskych priateľov („Oni to berú len tak povrchne, nie tak ako medzi sebou.“). Vedeli však dobre identifikovať a vysvetliť výhody, ktoré kontakty s Nerómami prinášajú, resp. nevýhody plynúce z izolácie. Už „žiť medzi Nerómami“ alebo „stretávať sa s Nerómami“ môže byť dôležitým zdrojom, z ktorého čerpajú skúsenosti, vedomosti, učia sa rôznym zručnostiam. Dobré a priateľské vzťahy s Nerómami môžu byť dôležitým zdrojom zabezpečujúcim prepojenie na trh práce.

Istým prepojením na prostredie mimo etnických komunít môžu byť pomáhajúci profesionáli.

Občianske zdroje

Takmer vo všetkých obciach, ktoré sme v rámci prezentovaných výskumov navštívili, pracovali sociálni pracovníci a asistenti učiteľa. Platí to aj pre obce, v ktorých bol zrealizovaný dotazníkový zber (93,22 % respondentov žije v obci s terénou sociálnou prácou alebo komunitným centrom). V rozhovoroch sme sa nevenovali osobitne tomuto druhu zdrojov a respondenti ich spontánne spomínali málo. Dotazník použitý vo výskume sociálnej opory a siete obsahoval cielene otázku zameranú na zdroje mimo rodiny a priateľov¹³, respondenti v odpovediach najčastejšie uvádzali starostu, druhé miesto obsadil sociálny pracovník – podiel týchto dvoch zdrojov sa zvyšoval s mierou priestorovej separácie. Segregovaní respondenti v porovnaní s respondentmi žijúcimi v iných typoch komunit alebo medzi majoritným obyvateľstvom boli s týmito zdrojmi menej spokojní.

Zaujímavé je, že v rozhovoroch sa, podobne ako pri hodnotení vzťahov s Nórómami, aj v prípade otázok na zástupcov samosprávy vyjadrovali segregovaní Rómovia pozitívnejšie, zároveň stručnejšie a menej konkrétne ako Rómovia žijúci v etnicky zmiešaných susedstvách. Starostov alebo miestnych poslancov veľmi nekomentovali, často nevedeli, či sú v zastupiteľstve Rómovia. „Dobre, ja sa do takých politických vecí nemiešam, tak často na obecný úrad nechodím, takže je to v pohode ...“ (žena zo segregovanej komunity). Najviac kritickí boli Rómovia žijúci medzi majoritou – najmä v dvoch z navštívených obcí. Kritizovali jednak vedenie obce (starosta, poslanci), ich postoje voči Rómom a aj verejné vybavenie (napr. absencia služieb). Respondenti žijúci v obci (teda nie v segregovaných komunitách) mali vo všeobecnosti viac informácií a viac sa zaujímali o dianie v nej. Samozrejme, neplatí to vo všetkých prípadoch, aj v ostatných typoch komunit boli v rámci výskumov oslovení Rómovia, ktorí prejavovali záujem o spoločenské dianie v obci a mali o ňom aktuálne informácie.

Ak medzi občianske zdroje zaradíme aj občiansku vybavenosť osídlení, infraštruktúru, dostupnosť služieb (voda, kanalizácia a elektrina) zistíme, že ani tieto pre obyvateľov segregovaných komunit nie sú samozrejmosťou. Len Rómovia zo segregovaných komunit sa v rozhovoroch sťažovali na absenciu pitnej vody alebo elektriny v domácnosti. Sociálna pracovníčka vysvetľuje, aké nevýhody má absencia vodovodu v segregovanej komunite: „Keď si má každý deň nanosiť 80 vedier do chatrče, aby si mohol vyprať, tak sa na to vykašle“.

Hodnotenie vlastnej životnej situácie

„Nie dobre sa mi žije, ale čo už narobím, musím byť spokojná s tým čo mám ...“ (žena zo segregovanej komunity).

„Tak títo, čo tu bývajú Rómovia, akože v dedine, tak pravdaže sa majú lepšie, oni už tu bývajú už dosť dlho, tak aj zvyknutí sú...a sú medzi bielymi a my oddelení sme od všetkého, takže to je také ...“ (muž zo segregovanej komunity).

„Nič, vodu nemáme ... za mesiac sa pokazí aj päť razy pumpa, musíme tam hodiny čakať, kým sa to vedro naplní ... elektriku nemáme. Jak sa môže žiť bez vody, bez elektriny, to ešte dobre, že vieme takto žiť... vieme prať, vieme sa starať o seba, lebo by sme vyzerali jak diví ľudia ...“ (žena zo segregovanej komunity).

¹³ Ak sa dostanete do situácie, v ktorej si neviete poradiť, ale nevie vám poradiť ani rodina, ani kamaráti, na koho sa obrátite?

„Ja som si vždy želala bývať pri bielych, aby som bola inteligentná a aby som mala viac ... taká, že ako povedala by som biela, že by som sa tak správala ...“ (žena zo segregovanej komunity).

Uvedené úryvky z rozhovorov s obyvateľmi segregovaných komunít (použitie citácie pochádza z výskumu životných stratégií Rómov) poukazujú na nespokojnosť s podmienkami v komunite aj so samotnou izoláciou („oddelení sme od všetkého ...“), túžbu žiť inde, ale zároveň pesimizmus až rezignáciu na možnosť zmeny („tak tu som vyrástol, tak s tým sa musím aj zmieriť“).

Nie všetci segregovaní Rómovia vyjadrovali nespokojnosť so životom v osade. Napr. respondentka, ktorá sa výrazne sťažovala na absenciu zdroja pitnej vody a elektriny, zároveň deklarovala celkovú spokojnosť so svojím životom (otázne je, do akej miery ovplyvnila jej vyjadrenie prítomnosť anketára a potreba prezentovať sa pred ním „v dobrom svetle“). Zaujímavé je, že terénni sociálni pracovníci boli k životným podmienkam v segregovaných komunitách omnoho kritickejší (hodnotili ich ako katastrofálne) ako samotní obyvatelia.

V kvalitatívnej časti výskumu sociálnej opory a sietí zaujímalo okrem iného jeho autorov aj to, ako respondenti hodnotia svoju životnú situáciu, aké zažívajú nepriaznivé situácie, aké sú ich starosti, ťažkosti. Zátťažové situácie sú spojené s chorobami, smrťou blízkych, starosťami s deťmi a konfliktmi v rodine alebo v susedstvách.

Rodiny z priestorovo izolovaných komunít svoju situáciu porovnávali s rodinami v susedstve, teda jej hodnotenie bolo ovplyvnené kvalitou života v komunite. Každý respondent pozná niekoho, kto „je na tom ešte horšie“. „Nie sme chudobní ani bohatí“ – je typická veta. „Žijeme si skromne ako každý iný ...“ (muž z komunity na okraji obce).

Rómovia bývajúci v blízkosti majoritného obyvateľstva boli kritickejší, aj keď žili v už na pohľad lepších podmienkach. Ani títo však neboli veľmi ochotní porovnávať svoje podmienky s nerómskymi susedmi. „Naši rodičia pochádzali z osady, nemali nič, začínali od nuly. Oni (pozn. Nerómovia) zdedili po predkoch domy, peniaze, polia a lesy. Mohli si dovoliť chodiť do školy, nemuseli sa o nikoho starať, len o seba ...“ (Rusnáková et al. 2014).

ZÁVER

Je všeobecne akceptovaným faktom, že Rómovia patria medzi tých, ktorí v priebehu transformačných procesov po roku 1989 stratili najviac. V súčasnosti, dvadsaťpäť rokov po začiatku transformácie, možno veľkú časť rómskeho obyvateľstva z pohľadu zamestnanosti, podmienok bývania, vzdelania a iných sociálnych ukazovateľov zaradiť medzi najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva. Jedným zo znakov chudoby Rómov je jej previazanosť so sociálnym vylúčením, vrátane jeho priestorového vyjadrenia, pričom časť Rómov žijúca v segregovaných komunitách sa považuje za chudobou a sociálnym vylúčením najviac ohrozenú.

Výsledky prezentované v článku naznačujú, že najviac znevýhodnení sa kumuluje u tých Rómov, ktorí obývajú segregované etnicky homogénne komunity. K horšej základnej vybavenosti (pitná voda, kvalita obydli, prístupová cesta a iné) sa v segregovaných komunitách navyše pridáva fyzická izolácia od zvyšku spoločnosti, ktorá umocňuje sociálne vylúčenie vo všetkých dimenziách (politická a spoločenská participácia, ekonomické, kultúrne a symbolické vylúčenie).

Bez ohľadu na typ rómskej komunity, je pre všetky navštívené obce spoločná vyššia miera nezamestnanosti a horšia ekonomická situácia rómskych rodín v porovnaní s majoritným obyvateľstvom. Samotní Rómovia to vysvetľujú slabšou vzdelanostnou úrovňou a kvalifikačnou štruktúrou rómskej populácie, absenciou vhodných sociálnych kontaktov (známostí), nerovnakým prístupom zamestnávateľov, vysokou mierou nezamestnanosti v obciach a okresoch a neschopnosťou Rómov hľadať si zamestnanie. Výnimkou nie je ani obec, v ktorej je vzdelanostná úroveň Rómov a Nerómov porovnateľná.

Spoliehanie sa na sociálne (rodina a priatelia) a občianske zdroje (štát, organizácie a pomáhajúci profesionáli) sa javí byť ako jedna z fungujúcich stratégií založených na dostupnosti zdrojov. Väzby na sociálne zdroje mimo komunity a etnickej skupiny sú dôležité aj z hľadiska možnej sociálnej inklúzie, preto nie je dobrou správou, že prevaha segregovaných Rómov oslovených v prezentovaných výskumoch vzťahy so zástupcami majoritného obyvateľstva nemá, aj keď prepojenie na prostredie mimo segregovanej komunity môžu do istej miery zabezpečovať pomáhajúci profesionáli (prítomní vo väčšine navštívených obcí).

Článok by nevznikol bez podpory Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied (projekty VEGA – 1/0206/13, VEGA – 1/0596/10 a VEGA – 2/0089/15).

LITERATÚRA

- BAJÚSZOVÁ, Z., RUŽIČKOVÁ, J., VILÁGI, A. (2010). *Úspešné životné stratégie MRK: Integrácia marginalizovaných rómskych komunit v SR*. Bratislava (Univerzita Komenského v Bratislave).
- BRIDGER, S., PINE, F., eds. (1998). *Surviving post-socialism: local strategies and regional responses in Eastern Europe and the former Soviet Union*. London (Routledge).
- BROWN, D., KULCSAR, L. (2001). Household economic behaviour in post socialist rural Hungary. *Rural Sociology*, 66, 157-180.
- BURAWOY, M., KROTOV, P., LYTKINA, T. (2000). Involution and destitution in capitalist Russia. *Etnography*, 1, 43-65.
- ČEREŠNÍK, M. (2012). *ECCE HOMO v centre súčasnej psychodiagnostiky*. Nitra (Enigma).
- ČEREŠNÍKOVÁ, M. (2015). Sociokultúrne úskalia pri posudzovaní školskej zrelosti rómskych detí (v kontexte tvorby sociálnych sietí obyvateľov marginalizovaných rómskych komunit). In Maierová, E., Šrámková, L., Hosáková, K., Dolejš, M., Skopal, O., eds. *PhD Existence 2015: sborník příspěvků z Česko-slovenské psychologické konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech, Olomouc, 4. – 5. 2. 2015*. Olomouc (Univerzita Palackého), pp. 179-189.
- DŽAMBAZOVIČ, R. (2007). Priestorové aspekty chudoby a sociálneho vylúčenia. *Sociológia*, 39, 432-458.
- DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, R. (2005). Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu. *Sociológia*, 37, 143-176.
- DŽAMBAZOVIČ, R., JURÁSKOVÁ, M. (2002). Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku. In Vašečka, M., ed. *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava (IVO), pp. 537-564.
- FILADELFIOVÁ, J., GERBERY, D. (2012). *Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2010*. Bratislava (UNDP).
- FILČÁK, R., ŠKOBLA, D. (2013). Another brick in the wall: ghettos, spatial segregation and the Roma ethnic minority in Central and Eastern Europe. In Duxbury, N., Moniz, G.

- C., Sgueo, G., eds. *Rethinking urban inclusion, spaces, mobilizations, interventions*. Coimbra (CES), pp. 413-428.
- GAVUROVÁ, B., ŠOLTÉS, V., ŠOLTÉS, M. (2014). Meranie zdravia a zdravotných rizík vo vybraných rómskych osadách na Slovensku – fakty a reflexie. In Gazda, V., Šipková, L., eds. *Nerovnosť a chudoba v Európskej únii a na Slovensku 2: Zborník statí z 2. Medzinárodnej vedeckej konferencie*. Košice (TU), pp. 188-201.
- HARRISS-WHITE, B. (2010). Work and wellbeing in informal economies: the regulative roles of institutions of identity and the state. *World Development*, 38, 170-183.
- HORŇÁK, M., ROCHOVSKÁ, A. (2014). Do mesta čoraz ďalej – dopravné vylúčenie obyvateľov vidieckych obcí Gemera. *Geographia Cassoviensis*, 8, 141-149.
- HORVÁTHOVÁ, J. (1998). *E luma romane – Svět očima Romů*. Brno (MRK).
- JUROVÁ, A. (1993). *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, Košice (Goldpress Publishers).
- JUROVÁ, A. (1996). *Rómska problematika 1945-1967. 4 dokumenty*. Praha (ÚSD).
- KEBZA, V. (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. Praha (Academia).
- KLEIN, V., HRUSKOVÁ, L. J. (2011). Oblasť edukácie (chudobných) rómskych žiakov – teoretické východiská a analýzy empirických poznatkov. In Rusnáková, J., ed. *Životné stratégie obyvateľov rómskych osídlení*. Nitra (FSVaZ UKF), pp. 90-134.
- KLEIN, V., MATULYOVÁ, T. (2007). Aktuálne problémy v multikultúrnej výchove rómskych žiakov. *Technológia vzdelávania: Vedecko-pedagogický časopis s informačnou prílohou*, 7, príloha *Slovenský učiteľ*, 2-8.
- KOTVANOVA, A., SZÉP, A., ŠEBESTA, M. (2003). *Vládna politika a Rómovia 1948 – 2002*. Bratislava (Slovenský inštitút medzinárodných štúdií).
- KOZUBÍK, M. (2013). *(Ne)vinní a dilino gadžo*. Nitra (UKF).
- KŘIVOHLAVÝ, J. (2001). Vybrané otázky diagnostiky sociální opory. In Mareš, J., ed. *Sociální opora u dětí a dospívajících I*. Hradec Králové (Nucleus), pp. 42-46.
- KUMANOVÁ, Z., MANN, A. B., PETRASOVÁ, A., ŠIMČÁKOVÁ-TÓTHOVÁ, M. (2006). *Rómovia. Metodická príručka pre multikultúrnú výchovu*. Bratislava (Nadácia Milana Šimečku).
- KYUCHUKOV, H., SAMKO, M., KALEJA, M. (2015). Roma parents as educators of their children. *Intercultural Education*, 26, 444-448.
- LEHOCZKÁ, L. (2006). *Kultúrna identita Rómov: teoreticko-empirická analýza vybraných okruhov*. Nitra (UKF).
- LUŽICA, R. (2004). *Keď bola vojna, nebol som doma*. Bratislava (Národopisná spoločnosť Slovenska).
- MANN, A. B. (1992). *Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku*. Bratislava (Ister Science Press).
- MANN, A. B. (2001). *Romský dejepis*. Praha (Fortuna).
- MAREŠ, P. (1999). *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha (SLON).
- MATLOVIČOVÁ, K., MATLOVIČ, R., MUŠINKA, A., ŽIDOVÁ, A. (2012). Rómovia na Slovensku. Základné charakteristiky Rómskej populácie na Slovensku s dôrazom na priestorové aspekty ich diferenciácie. In Penczes, J., Radics, Z., eds. *Roma population on the peripheries of the Visegrad countries. Spatial trends and social challenges*. Debrecen (Center-Print Kft.) pp. 77-104.
- MUŠINKA, A., MATLOVIČOVÁ, K. (2015). Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013 ako pramenná databáza pre analýzu situácie Rómov na Slovensku a jeho potenciál pre ďalšie výskumy a analýzy. In Podolinská, T., Hrustič, T., eds. *Čierne biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava (Veda, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied), pp. 224-246.
- MUŠINKA, A., ŠKOBLA, D., HURRLE, J., MATLOVIČOVÁ, K., KLING, J. (2014). *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2013*. Bratislava (UNDP).
- NEČAS, C. (1981). *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*. Brno (UJEP).
- NEČAS, C. (1994a). *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*. Brno (MU).

- NEČAS, C. (1994b). *Nemůžeme zapomenout – naši bisteras*. Olomouc (Univerzita Palackého).
- PAYNE, R. K., DEVOL, P., SMITH, T. D. (2010). *Mosty z chudoby – stratégie pre profesionálov a komunity*. Košice (Equilibria).
- RÁC, I. (2015). Sociálna podpora MRK v oblasti bývania. In Lehoczká, L., Rosinský, R., eds. *Sociálna sieť v živote marginalizovaných rómskych komunit*. Nitra (UKF), pp. 181-187.
- RÁCOVÁ, A., SAMKO, M. (2015). Structural patterns and functions of reduplicative constructions in Slovak Romani. *Asian and African Studies*, 24, 165-189.
- RADIČOVÁ, I. (2001a). Chudoba Rómov vo vzťahu k trhu práce v Slovenskej republike. *Sociology, Slovak Sociological Review*, 5, 439-456.
- RADIČOVÁ, I. (2001b). *Hic Sunt Romales*. Bratislava (Nadácia S.P.A.C.E.).
- RADIČOVÁ, I. (2002). Rómovia na prahu transformácie. In Vaščka, M., ed. *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava (IVO), pp. 79-92.
- RADIČOVÁ, I. et al. (2004). *Atlas rómskych komunit na Slovensku 2004*. Bratislava (Inštitút pre verejné otázky).
- RADIČOVÁ, I., VAŠEČKA, M., ŠEBESTA, M. (2002). *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava (Svetová banka, Inštitút pre otvorenú spoločnosť – INEKO, Nadácia S.P.A.C.E.).
- ROGERS, D. (2005). Moonshine, money, and the politics of liquidity in rural Russia. *American Ethnologist*, 32, 63-81.
- ROCHOVSKÁ, A., MAJO, J., KÁČEOVÁ, M. (2014). Súčasná realita vzťahov na slovenskom vidieku: vidiecke komunity v ohrození, alebo ako kapitalizmus pretvára sociálne vzťahy na dedine. In Chorvát, T., ed. *Miestne komunity III. Odras spoločenského vývoja po roku 1918 na charaktere a štruktúre miestnych komunit na Slovensku*. Banská Bystrica (Centrum vedy a výskumu UMB), pp. 39-56.
- ROSINSKÝ, R. (2006). *Čavale Romale alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*. Nitra (UKF).
- ROSINSKÝ, R. (2009). *Etnické postoje učiteľov, študentov a žiakov I. stupňa ZŠ (s akcentom na rómsku etnickú skupinu)*. Nitra (UKF).
- ROUND, J., WILLIAMS, C. C., RODGERS, P. (2008). Everyday tactics and spaces of power: the role of informal economies in post-Soviet Ukraine. *Social and Cultural Geography*, 9, 171-185.
- RUSNÁKOVÁ, J. (2009). *Objektívne a subjektívne charakteristiky chudoby v rómskych komunitách*. Doktorská dizertačná práca, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra.
- RUSNÁKOVÁ, J., ŠRAMKOVÁ, M., ČEREŠNÍKOVÁ, M., ROSINSKÝ, R., SAMKO, M., ROCHOVSKÁ, A. (2014). Subjective perception of coping by destitute Roma communities in Slovakia and the importance of education as a strategy of pulling them out of poverty. In Isman, A., ed. *Procedia – Social and Behavioral Sciences: INTE 2014, Proceedings from International Conference on New Horizons in Education, 25-27 June 2014, Paris*. Paris (Elsevier), pp. 2721-2726.
- SMITH, A., STENNING, A. (2006). Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism. *Progress in Human Geography*, 30, 190-213.
- ÚV SR (2011). *Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020*. Bratislava (Úrad vlády SR).
- VANKOVÁ, K. (2014). Eliminácia nespravodlivosti s akcentom na rómsku národnostnú menšinu. In Vanková, K., ed. *Odlišnosti by nás mali spájať – nie rozdeľovať!* Nitra (OZ Sponka), pp. 136-196.

Jurina Rusnáková, Alena Rochovská

SOCIAL EXCLUSION, SEGREGATION AND LIVELIHOOD STRATEGIES OF THE ROMA COMMUNITIES IN TERMS OF ASSET THEORY

It is a generally accepted fact that the Roma ethnicity is part of the group who have lost the most in the course of the transformation processes after 1989. At present, twenty-five years after the beginning of the transformation, a large part of the Roma population can be included among the poorest population in relation to employment, living conditions, education, and other social indicators. One of the manifestations of the poverty of the Roma population is its relationship to social exclusion, including its spatial layout. A typical feature of the spatial distribution of the Roma population is living in the ethnically homogeneous residential concentrations – Roma communities. The concept of Roma community has been widely used to label various settlements on various socioeconomic levels (from garden suburbs to poor areas with no access to basic infrastructure). They can be divided into three types according to their spatial relationship to a village/town: the town and village concentrations; the concentrations at the edge of a village or town; and the concentrations remote from a village or town (segregated). Up to 46.5% of the Roma (187,305 people) live outside the ethnic communities. The part of the Roma living in the segregated communities (233 communities) is considered to be most endangered by poverty, social exclusion, and discrimination.

The paper states the findings of two subsequent studies. The objective of the first study was to identify the life strategies of the Roma households and examine their variability. The second study, in its qualitative part, focused on subjective perceptions and evaluations of their life situations by the members of poor Roma households. Based on the findings of the presented studies, the authors emphasize the relationships between spatial exclusion, everyday decision-making, and life strategies of the Roma with the use of the theory of assets by Michael Burawoy (Burawoy et al. 2000) who divides the assets into four groups: material assets, skills, social assets, and civic assets. The presence/absence of the assets significantly effects selection of the strategies for functioning of the households. Then the households function either in social welfare and prosperity, or are poor.

The results suggest that most of the disadvantages are concentrated among those Roma who live in the segregated ethnically homogeneous communities. The worse basic resources (drinking water, quality of housing, roads, etc.) in the segregated communities are accompanied by physical isolation from the rest of the society, which increases social exclusion in all dimensions (political and social participation, economic, cultural and symbolic exclusions).

Regardless of the type of the Roma community, all visited villages and towns had higher levels of unemployment and worse economic situations among Roma families in comparison with the majority population. Not even the village with comparable levels of education among the Roma and Non-Roma was an exception. The respondents from this village attributed it to the unequal approach by the employers. "If the employers can choose between the white and the Roma, they choose the white."

In the separate part, the paper focuses on the subjective evaluation of the respondents' own life situations. The respondents from the segregated communities compared their situations with the families in their neighbourhood, meaning that their evaluation was affected by the quality of life within the community. The typical answer was: "We are neither poor nor rich." They complained mainly about the absence of the basic infrastructure (water, electricity) and unsatisfactory housing. Even the Roma living close to the majority were not willing to compare their own living conditions with the Non-Roma neighbours.